

Dział: Ogrodnictwo

ISSN 1897-7820

http://www.npt.up-poznan.net/tom3/zeszyt1/art_2.pdf

Copyright ©Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu

KATARZYNA ŁAKOMY

Instytut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki

TERENY XIX-WIECZNEJ ZIELENI KOMPONOWANEJ WE WSPÓŁCZESNEJ STRUKTURZE FUNKCJONALNEJ I PRZESTRZENNEJ KATOWIC*

Streszczenie. Postępujące zagęszczenie tkanki miejskiej oraz poszerzanie arterii komunikacyjnych Katowic spowodowało, iż niezwykle wyraźny w XIX wieku system zieleni miasta: parki publiczne, place i skwery połączone bulwarami i alejami oraz zieleń towarzysząca założeniom willowym i kamienicom, ulega zanikowi. Prawdopodobnie proces ten rozpoczął się już w latach osiemdziesiątych XIX wieku, a jego apogeum nastąpiło w drugiej połowie XX wieku. Związany był on z ograniczeniem powierzchni miasta, ceną gruntów (w wieku XIX), zmianą funkcji miasta i potrzebą utworzenia nowej struktury administracyjnej w latach dwudziestych XX wieku oraz zmianami ideologicznymi i nowymi koncepcjami architektoniczno-urbanistycznymi w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku (przebudowa śródmieścia). Zachowane enklawy zieleni śródmiejskiej Katowic mogą stać się istotnym aspektem kształtowania współczesnych przestrzeni wypoczynku i rekreacji, zmiany wizerunku i krajobrazu miasta.

Słowa kluczowe: miasto przemysłowe, krajobraz kulturowy, zieleń publiczna, architektura krajobrazu

Wstęp

Współczesna tkanka urbanistyczna Katowic stanowi zróżnicowany i niejednorodny organizm, będący wynikiem kolejnych etapów jego żywiołowego rozwoju. Podejmowane obecnie próby rewaloryzacji śródmieścia (przebudowa arterii komunikacyjnych, nowe obiekty wysokościowe) mają na celu nie tylko ujednoczenie, uporządkowanie jego struktury, ale także poprawę wizerunku miasta oraz jakości środowiska mieszka-

* Referat stanowi fragment pracy naukowej finansowanej ze środków na naukę w latach 2007-2008 jako projekt badawczy Nr N527 020 32/1370, kierownik projektu: prof. dr hab. inż. arch. A. Mitkowska.

niowego. Mimo iż obszary zieleni miejskiej, w porównaniu do innych miast Polski, są dość rozległe, jednak w samym śródmieściu odczuwalny jest zdecydowany brak terenów pełniących funkcje wypoczynkowe, ozdobne czy izolacyjne. Obecny krajobraz centrum zdecydowanie różni się od tego z II połowy XIX wieku – okresu rozwoju Katowic, w którym widoczny był niezwykle rozbudowany system zieleni miejskiej, zawierający zarówno parki, jak i zielenią towarzyszącą głównym ulicom oraz tereny ogrodów prywatnych (kamienic i willi miejskich).

Tereny XIX-wiecznej zieleni komponowanej Katowic

Szybki rozwój przemysłu, budownictwa, przemiany urbanistyczne oraz wzrost ludności miasta przebiegał równoległe z pracami mającymi na celu polepszenie standardów życiowych mieszkańców, ich wygody oraz krajobrazu Katowic. W tym celu powstawały liczne organizacje: w roku 1874 założono *Verschönerungsverein*, czyli Związek Upiększania Miasta; w 1894 roku, z inicjatywy radcy miejskiego Herzbergera, Towarzystwo Upiększania; a w 1913 roku przy magistracie utworzono Dyрекcję Ogrodów Miejskich. Zielenią miejską tego okresu stanowiły zarówno parki miejskie, place, skwery, nekropolie, aleje, bulwary nad rzeką Rawą oraz mniejsze zieleńce, towarzyszące obiektom użyteczności publicznej i prywatnej.

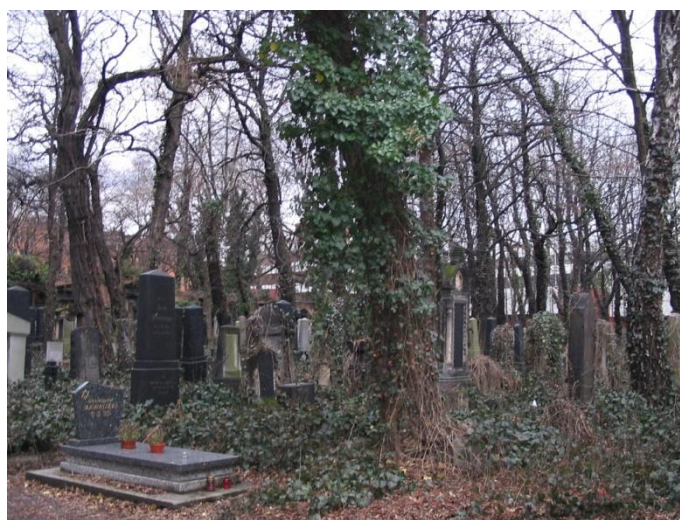
Do najrozleglejszych założeń publicznej zieleni miejskiej Katowic należały: *Stadt-park* (park Miejski) na północ od Rynku oraz *Südpark* (park Południowy). Pierwszy z nich posiadał kształt zbliżony do równoległoboku i stanowił przykład połączenia stylu geometrycznego ze swobodnym, secesyjnym. Również w tym samym okresie (lata 1894-1895) rozpoczęto działania mające na celu utworzenie drugiego ze wspomnianych założeń zielonych, a od roku 1910 rozpoczęto planowe nasadzenie drzewostanu, zakładanie ciągów spacerowych, placów zabaw i ogródków kwiatowych. Obecny wygląd parku (nazwanego po I wojnie światowej parkiem Kościuszki) wykrystalizował się w 1922 roku. Jego powierzchnia wynosi 72 ha, a swoją kompozycją nawiązuje do parków angielskich oraz ogrodów klasycystycznych. Na obszarach dworskich znajdował się jeszcze jeden park, otaczający rezydencję rodziny Thiele-Wincklerów. Składał się on z części o kompozycji geometrycznej, złożonej z sześciu kwater, której główna oś łączyła się z terenami o kompozycji swobodnej.

W strukturze urbanistycznej ważną rolę odgrywał dzisiejszy pl. Wolności w części północnej miasta oraz pl. Miarki w południowej. Pierwszy z nich zabudowany został w latach siedemdziesiątych XIX wieku, natomiast na planie Katowic z 1895 roku widnieje jego w pełni układ przestrzenny, nawiązujący do angielskich XIX-wiecznych skwerów (np. Grosvenor Square, Londyn). Na owalnym zarysie wyodrębniona została ścieżka obwodząca, plac centralny z pomnikiem księcia Wilhelma wraz z odchodzącymi od niego promieniście ścieżkami stanowiącymi przedłużenie arterii komunikacji kołowej. Drugim reprezentacyjnym skwerem był Blücherplatz (obecny plac Miarki), zlokalizowany przy ul. Kościuszki. Nieregularny, czworoboczny plac posiadał niesymetrycznie usytuowaną aleję na planie okręgu oraz sześć symetrycznie rozchodzących się od środka placu.

Ponadto na terenie miasta istniało kilka mniejszych skwerów i placów, m.in.: o swobodnym układzie przed kościołem ewangelickim oraz bardziej zgeometryzowany

przed kościołem Mariackim (obecny pl. Mariacki) przy Friedrichstraße. Również wokół Wielkiej Synagogi (przy Schneiderstraße, obecnej ul. Mickiewicza) utworzono tereny zielone, spacerowe, o płynnym przebiegu ścieżek, połączonych kompozycyjnie z kwatrowym placem przy łaźni miejskiej oraz niewielkim placem Tiele-Wincklerów od strony Gimnazjum.

Osobną grupę zieleni miejskiej stanowiły tereny nekropolii. W większości przypadków drzewostan zlokalizowany na ich obszarach objęty został ochroną konserwatorską. Są to: założony w 1868 roku, zespół cmentarza wyznania mojżeszowego (układ przestrzenny, zabudowa cmentarna, nagrobki, ogrodzenie, starodrzew – rys. 1), zespół cmentarny w Katowicach Bogucicach – cmentarz parafialny i fraterski (z połowy XIX w.), zespół cmentarny przy ul. Francuskiej składający się z części ewangelickiej (1882 r.) oraz rzymskokatolickiej (1871 r.).

Rys. 1. Katowice, ul. Kozielska, cmentarz żydowski (fot. K. Łakomy 2007)

Fig. 1. Katowice, Kozielska Street, Jewish cemetery (photo by K. Łakomy 2007)

Na obszarze Katowic występowała również zielen towarzysząca ciągom komunikacyjnym, w postaci pojedynczego lub podwójnego szpaleru formowanych lip drobnolistnych, klonów pospolitych czy robinii akacjowej w odmianie kulistej (aleje, bulwary) oraz budynkom użyteczności publicznej (przedogródki, ogrody przy hotelach).

Oprócz zieleni publicznej, na terenie Katowic znajdowały się również tereny zieleni prywatnej, na które składały się ogrody śródblokowe, na podwórzach kamienic mieszczkańskich oraz założenia ogrodowe występujące w otoczeniu willi miejskich. Założenia willowo-ogrodowe Katowic wiązały się z XIX-wiecznymi światowymi trendami w budownictwie tego typu. Szereg uwarunkowań spowodował, że stały się one charakterystycznym elementem krajobrazu miasta przemysłowego, natomiast swoją stylistyką nawiązywały do obiektów z kręgu kultury niemieckiej (K.F. Schinkel, L. Persius).

Składały się one z reprezentacyjnej willi otoczonej ogrodem ozdobnym i użytkowym, podwórza gospodarczego z budynkami pomocniczymi oraz niewielkich budynków przemysłowych lub rzemieślniczych. Powierzchnia całości terenu zależna była od planu zagospodarowania miasta, który z kolei dostosowany był do podziału własnościowego gruntów, ukształtowania terenu oraz przebiegu głównych ulic miasta (rys. 2).

Rys. 2. Katowice, ul. Sokolska, willa miejska Louisa Dame'a (fot. K. Łakomy 2006)

Fig. 2. Katowice, Sokolska Street, urban villa of Louis Dame (photo by K. Łakomy 2006)

Zieleń zlokalizowana przy willach pełniła funkcje ozdobne, wypoczynkowe, użytkowe, a także izolacyjne i ideowe. Jej układ kompozycyjny uwarunkowany był skalą, funkcją, stylem obiektu mieszkalnego oraz tendencji w sztuce ogrodowej przełomu XIX i XX wieku – stylu naturalistycznego, kaligraficznego, a także secesji i modernizmu.

Zieleń we współczesnej strukturze miasta

Literatura, ikonografia oraz kartografia historyczna pozwalają na dość szczegółową analizę procesu degradacji komponowanych terenów zielonych miasta. Dotyczy to zarówno zieleni towarzyszącej ciągom komunikacyjnym, np. przy ul. Mariackiej czy ul. Dworcowej, jak i większych obszarów zieleni publicznej. Niemal całkowitej zabudowie uległy tereny skwerów i placów zlokalizowane przy ul. Mickiewicza (Thiele-Winckler Platz, okolice synagogi i łaźni miejskiej), zlikwidowano dawny park Miejski (na północ od Rynku, przy dawnej Schlosstraße) oraz zespół dworsko-parkowy Thiele-Wincklerów (zachowany został jedynie jego niewielki fragment wokół pomnika Powstańców Śląskich, rys. 3), na części pl. Miarki usytuowano targowisko. Znacznemu uszczupleniu

Rys. 3. Katowice, tereny dawnego parku Thiele-Wincklerów (fot. K. Łakomy 2008)

Fig. 3. Katowice, area of former Thiele-Winckler park (photo by K. Łakomy 2008)

lub całkowitej zabudowie uległy przedogródki przed kamienicami mieszczańskimi i obiektami użyteczności publicznej. Również ogrody otaczające wille miejskie w dużej mierze zostały zdegradowane poprzez ich zabudowę, zniekształcenie kompozycji, usunięcie drzewostanu historycznego oraz współczesne nasadzenia. Do Rejestru Zabytków województwa śląskiego wpisane zostały jedynie dwa założenia tego typu: ogród przy willi Louisa Dame'a (arch. Louis Dame, 1900) oraz Adama Kocura (arch. A. Zimmermann, 1907).

We współczesnym centrum Katowic miejsca rekreacji biernej związanej z terenami zielonymi są niemal niewidoczne. Dwa zielone place – Wolności i Mariacki, zlokalizowane w samym centrum, są jedynymi miejscami odpoczynku wśród zieleni, zarówno dla mieszkańców, jak i przypadkowych przechodniów. Niestety walory estetyczne obu układów nie przedstawiają specjalnych wartości, ponieważ mimo zachowanego drzewostanu oraz kompozycji, ich stan zachowania nie jest zadowalający. Wynikać to może ze sposobu ich obecnego wyposażenia, jak i użytkowania (jako jedne z niewielu terenów zielonych skupiają osoby z marginesu społecznego). Przy al. Korfanteo zachował się również fragment wspomnianego już parku Thiele-Wincklerów. Jest on nieco odsunięty od głównych arterii komunikacji pieszej i stanowi jedną ze spokojniejszych enklaw zieleni miejskiej, użytkowanej przede wszystkim przez osoby starsze. Na jego obszarze zachowało się kilka okazów drzew z pierwotnego parku, jednak kompozycja i wyposażenie są współczesne.

Stwierdzić więc można, że podstawowymi problemami terenów zieleni miejskiej Katowic, o genezie XIX-wiecznej, jest zarówno niewłaściwy sposób użytkowania, jak i brak bezpieczeństwa oraz zagospodarowania funkcjonalnego. Ponadto tereny te, mimo iż pełnią istotną rolę w strukturze urbanistycznej oraz posiadają wartości historyczne,

kompozycyjne, mają zabytkowy drzewostan, to jednak nie są wystarczająco estetyczne i atrakcyjne.

Dyskusja

Gęsta zabudowa centrum powoduje, iż brakuje potencjalnych miejsc pod nowe tereny rekreacji. Widoczne są jednak próby zwiększenia atrakcyjności śródmieścia dla mieszkańców poprzez modernizację głównych ciągów pieszych, kształtowanie przestrzeni roślinnością przenośną w pojemnikach, stawianie ogródków restauracyjnych czy też nowych ławek, często nawet w miejscach niesprzyjających nawet chwilowemu odpoczynkowi (ul. Batorego). Również koncepcje rewaloryzacji śródmieścia, zakładające stworzenie nowych przestrzeni społecznych przy jednoczesnym zagęszczeniu zabudowy, nie stanowią odpowiedzi na problem istniejących terenów rekreacji, dlatego też konieczne wydaje się stworzenie programu rewaloryzacji terenów zieleni miejskiej, zarówno tych o rodowodzie XIX-wiecznym, jak i tych późniejszych (pl. Andrzeja, pl. Obrońców Katowic), równoważąc potrzebę rozwoju metropolii katowickiej oraz ochrony i pielęgnacji istniejących wartości kulturowych, historycznych i społecznych, w tym terenów zieleni miejskiej.

Wnioski

Zachowane we współczesnej strukturze urbanistycznej enklawy terenów zieleni komponowanej o XIX-wiecznym rodowodzie stanowią obecnie jedyne miejsca spotkań i odpoczynku mieszkańców śródmieścia. Widoczny brak zieleni oraz potencjalnych miejsc pod nowe tereny zielone powoduje, iż konieczna jest ich ochrona. Przy obiektach rezydencjonalnych niezbędne są prace pielęgnacyjne zachowanych okazów, konserwacja ogrodzeń, odtworzenie kompozycji ogrodów przywillowych oraz renowacja znajdujących się na ich terenie budynków gospodarczych, przemysłowych i pomocniczych. Uregulowanie stosunków własnościowych willi katowickich pozwoli na stworzenie kompleksowego planu zarządzania tymi obiektami, co w rezultacie doprowadzić może do uczytelnienia założeń willowo-ogrodowych w tkance miejskiej, stworzenia systemu willi wraz z otaczającą je zielenią, pełniących funkcje wypoczynkowe, edukacyjne, turystyczne czy społeczne. Z całą pewnością uporządkowaniu przestrzennemu i funkcjonalnemu powinny być poddane pl. Miarki, pl. Wolności oraz pl. Synagogi. Należy prowadzić zarówno prace pielęgnacyjne przy zieleni istniejącej, jak i prace projektowe, mające na celu stworzenie terenów rekreacji, poprawiających jakość życia mieszkańców oraz wizerunek miasta.

Literatura

- HOFFMANN G., 2003. Historia miasta Katowice. Muzeum Śląskie, Katowice.
KATOWICE 1865-1945. Zarys rozwoju miasta. 1978. Red. J. Szaflarski. Śląsk, Katowice.

Łakomy K., 2009. Tereny XIX-wiecznej zieleni komponowanej we współczesnej strukturze funkcjonalnej i przestrzennej Katowic. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #2.

MAJDECKI L., 1993. Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

STĘPNIĘSKA B., 1996. Tendencje kształtowania zieleni w wiekach XIX i XX w Europie. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

TOKARSKA-GUZIŁ B., ROSTAŃSKI A., KUPKA R., 2002. Katowice: przyroda miasta. Kubajak, Katowice.

TOŁWIŃSKI T., 1963. Urbanistyka. T. III. Zielen w urbanistyce. Wyd. Nauk. PWN, Warszawa.

ZACHARIASZ A., 2006. Zielen jako czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Wyd. PK, Kraków.

THE 19TH CENTURY AREAS OF COMPOSED VERDURE IN CONTEMPORARY SPATIAL AND FUNCTIONAL STRUCTURE OF KATOWICE

Summary. Increasing density of the city tissue and widening of the communication artery is a reason why the uniquely explicit in the 19th c. system of city verdure: public parks, squares connected with boulevards and alleys, gardens among blocks of flats and villa gardens, is disappearing. Probably this process started already in the 80's of the 19th c. and its apogee took place in the second half of the 20th c. It was connected with limiting the city area, land prices (in the 19th c.), change in the city function and a need for creating a new administrative structure in the 20's of the 20th c. as well as ideological changes and new architectural-urban concepts in the 70's and 80's of the 20th c. (reconstruction of the city centre). Preserved enclaves of the city verdure in Katowice, can become an essential factor of shaping contemporary leisure and recreation spaces, changing effigy and landscape of the city.

Key words: industrial city, cultural landscape, public verdure, landscape architecture

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Katarzyna Łakomy, Instytut Architektury Krajobrazu, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, Poland, e-mail: klakomy@pk.edu.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

15.10.2008

Do cytowania – For citation:

*Łakomy K., 2009. Tereny XIX-wiecznej zieleni komponowanej we współczesnej strukturze funkcjonalnej i przestrzennej Katowic. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #2.*